

GÖÇMENİN KAMUSAL ALANI: ALMANYA'DAKİ TÜRKİYELİ İŞÇİLERİN SENDİKALARDA TEMSİLİYETİ*

Dr. Emre Eren Korkmaz

Oxford Üniversitesi
Uluslararası Kalkınma Bölümü
ORCID: 0000-0003-3124-7893

Öz

Bu makale Ruhr Bölgesi'nde (Almanya) Türkiyeli metal işçilerin sendikalara ve işyeri konseylerine katılımını ve temsiliyetini ulus-ötesi sosyal alan ile kamusal alan arasındaki ilişki üzerinden analiz etmektedir. Kasım 2015 ile Ocak 2016 tarihleri arasında yapılan anket, derinlemesine mülakat ve odak-grup toplantılarından oluşan bir alan çalışmasına dayanan araştırmanın amacı "ulus-ötesi sosyal alan" teorisini Habermas'ın "kamusal alan" teorisi ve "yaşam dünyası-sistem" yaklaşımıyla beraber sentezleyerek göçmen-yerli/vatandaş ilişkisinin dinamiklerini daha derinlemesine anlamaktır. Sendikalar ve işyeri konseyleri söz konusu teorik çerçevenin geliştirilmesi için alan çalışmasına uygun bir mekan sunmaktadırlar. Bu kurumlarda göçmenler yerli işçilerle ortak bir kamusal alan paylaşmakta, demokratik mekanizmalara dahil olmakta ve aynı zamanda farklı alt ulus-ötesi sosyal alanlardan diğer göçmenlerle beraber çalışmaktadırlar. Araştırma Türkiyeli göçmen işçilerin deneyimi üzerinden göçmenlerin yerlilerle/yurttaşlarla birlikte demokratik sisteme katılımında ve temsiliyetinde sosyal örgütlenmelerin etkilerine odaklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kamusal Alan, Ulusötesi Sosyal Alan, Türkiyeli Göçmen İşçiler, Sendika, İş Konseyi

The Public Sphere of the Migrant: A Research on Turkey-origin Workers in Germany

Abstract

This research analyses the participation and representation of Turkish immigrant metal workers through trade unions and works councils in Ruhr Region (Germany) within the scope of the relation among migrants' own transnational social space with the public sphere that they share with native workers. Based on a field study including surveys, in-depth interviews and focus groups between November 2015 and January 2016, this research aims to synthesise "transnational social space" approach together with the "public sphere" theory and lifeworld-system dichotomy of Habermas in order to have a deeper understanding of the dynamics of immigrant-native/citizen relations. Trade unions and works councils shall provide a fertile ground for field study to develop the theoretical framework. In these organizations, migrants share a common public sphere with native workers, join democratic mechanisms and they also work together with other migrants associated to various sub-transnational social spaces. Based on the experiences of Turkish immigrant workers' over 50-year long immigration to the Western Europe research focuses on the role of social organisations for the representation and participation of immigrants within the democratic system together with natives/citizens.

Keywords: Public Sphere, Transnational Social Space, Turkish Immigrant Workers, Trade Unions, Works Council

---

* Makale geliş tarihi: 08.05.2017
Makale kabul tarihi: 06.10.2017

Göçmenin Kamusal Alanı: Almanya'daki Türkiyeli İşçilerin Sendikalarda Temsiliyeti

Giriş

Günümüz dünyasında toplumsal dönüşümlerin en önemli sebepleri arasında kitlesel göçleri göstermek mümkündür. Yoksulluk, kıtlık, iklim değişimleri, savaşlar, çatışmalar, siyasi baskılar gibi çok sayıda sebebin sonucu olarak kitlesel göç hareketleri daha iyi yaşam şartlarının olduğu düşünülen ülkelere yönelmektedir. Bu durum devletle yurttaşın karşılıklı hak ve ödevlerini belirleyen ulus-devlet sistemine sert darbeler vurmaktadır. Yurttaşlığın verdiği siyasal, sosyal, ekonomik hak ve ödevler, bu haklara doğrudan sahip olmayan geniş toplulukların ortaya çıkmasıyla yeniden tartışmaya açılmaktadır. Siyasal katılım, sosyal devlet, sosyal güvenlik sistemi gibi konular hızla değişen şartlar karşısında yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Birkaç on yıl içinde değişen demografik yapı ise bu süreçten olumsuz etkilenen kitleler nezdinde kültürel, sosyal ve kimlik temelli kaygıları pekiştirmektedir.

İleri kapitalist ülkeler bir yandan ucuz işgücü ve yedek işgücü ordusu olarak göçmen akışına ihtiyaç duyarken diğer yandan göç akımını yönetmeye çalışmaktadır. Son dönemde popülerlik kazanan “göç yönetimi” kavramı devletlerin kitlesel göç hareketlerini kontrol altına alma, ihtiyaç fazlasını engelleme, ihtiyaç duyulanların ise düzeni bozmayacak şekilde uyum sağlamasını hedeflemektedir. Ancak yaşanan gelişmeler göstermektedir ki göçmenler kendilerine biçilen bu pasif, uysal role uymayı kabul etmemektedir. Daha iyi şartlarda yaşama arzusu, en azından çocukları ve diğer nesiller için daha iyi şartların hazırlanması talebi temel motivasyondur.

Göçmenlerin kitlesel ve sürekliliği sağlanmış şekilde ekonomik ve sosyal yaşama katılmasıyla birlikte gündelik yaşamda karşılıklı etki ve ilişkiler kurulmaya başlar, bunu otoriteler yönlendirmeye ve kontrol altına almaya çalışsalar da % 100 başarı sağlanması mümkün değildir. Bu makalede söz konusu karşılıklı etkilenmeler artık göç ettikleri ülkede yasal konumu olan, hatta bir kısmı vatandaşlık da almış olan göçmen çalışanlar açısından değerlendirilecektir. Makalenin odaklandığı kesim ise göçmenlerin önemli bir kısmının dahil olduğu göçmen işçilerdir.

Ulus-devlet sınırları içinde siyasal katılım yurttaşlara tanınan bir haktır. Bu nedenle yurttaş olma süreci ve göçmenlerin siyasal katılımı ve temsiliyeti konuları önemli bir tartışma konusudur. Onlarca yıldır sanayide çalışan, ekonomiye katkı sağlayan, vergi veren, tüketim yapan, kendisine verilen yükümlülöklere uyan geniş bir kitle vatandaşlık politikalarındaki kısıtlamalar sebebiyle siyasal sürece tam olarak dahil olamamakta, hatta bazı ölkelerinde yerel yönetimlerde dahi söz hakkı bulamamaktadır. Ancak temsiliyet ve katılım süreçleri yalnızca oy verme ve seçme-seçilme hakkı ile sınırlı değildir. Yerel seçimlerde oy kullanamayan birçok Türkiyeli göçmen çalıştığı işyerinin, kent hatta eyaletin işçi temsilcisi olarak seçilebilmekte ve tüm işçiler adına konuşma hakkı sayesinde önemli bir siyasi figür olarak sınırlanabilmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'daki çalışma deneyimi farklı dönemlerde farklı akademik yaklaşımlarla ele alındı. "Misafir-işçilik" döneminde akademik literatür genel olarak bu politikanın "geçiciliğine" odaklanmıştı. 1980'lerde ve 90'larda "misafir işçiler" "yabancılara" dönüşmüştü ve entegrasyon sorununa çözümler aranmaktaydı. Bugün ise anaakım akademik araştırmalar göçmenlikle dini ve etnik kimlikler ve kültürel farklılıklar üzerinden ilgilenmektedir. Ancak bu yaklaşımın zaafı mevcut farklılıkları mutlaklaştırma, göçmen toplulukların kendi içlerindeki heterojen yapısını göz ardı etme ve birlikte yaşama ve çalışma imkanlarını teşhis etme konularında yetersiz kalmasıdır.

Günümüzde Türkiyeli göçmenler üzerine çalışmalar genellikle iki temel alanda yoğunlaşmaktadır. İlki Türkiyelilerle Alman toplumu/sistemi arasındaki ilişkiler bağlamında uyum, entegrasyon, paralel toplumlar gibi kavramların değerlendirildiği konulardır. Diğerisi ise Türkiyeli göçmenlerin iç ilişkilerine, ağlarına, örgütlenmelerine odaklanan ve genellikle kimlik temelli meselelerdir. Türk-Kürt, Alevi-Sünni, seküler-muhafazakar gibi Türkiye referanslı siyasi ve kültürel kutuplaşmaların göçmenler nezdinde yansımaları ve yeniden üretilmesi değerlendirilmektedir. Ancak söylemsel düzeyde kutuplaşma ve Türkiyeli göçmenlerin dahil olduğu örgütsel çeşitlilik nedeniyle kimlik temelli incelemeler yüzeysel sonuçlar verebilmektedir. Alan çalışması söylemsel düzeyde birbirleriyle iletişim kurmayı reddedecek düzeyde kutuplaşan Türkiyeli göçmenlerin işyerinde sunulan kamusal alana, Alman toplumuna, sendikalara ve kendi topluluklarına bakış açıları açısından bu kutuplaşmayı destekleyen veriler sunmamakta, Türkiyeli işçiler birbirlerinden bağımsız, büyük ihtimalle de habersiz olarak benzer yaklaşımlar sergilemektedirler. Görüş farklılıkları ise seçilen fabrikalar arasında ortaya çıkmaktadır. Temel olarak güvenceli çalışma-güvencesiz çalışma, maaş düzeyi, sendikanın örgütlülük düzeyi ve göçmen işçilere yaklaşımı gibi Almanya'daki neo-liberal politikalar ve kamusal alanın niteliği gibi konular daha belirleyici bir konum

elde etmektedir. Dolayısıyla salt ulus-ötesi alanın gündemleri ve kimlik temelli ayrışmaların analizi ile yetinmenin yeterli sonuçlar vermediği ve daha geniş bir pencereden sosyal ve sınıfsal ilişkilerin de dikkate alınması gerektiği anlaşılmıştır.

1. Ulus-Ötesi Sosyal Alan-Kamusal Alan

“Ulus-ötesi alan” kişilerin içinde buldukları ağ, örgütlenmeler ve teknolojik imkanlar sayesinde aynı anda iki ülkeyi deneyimlemesini sağlamakta ve göçmen işçinin çalıştığı ülkede yaşam stratejisine iç dayanışmayı pekiştirerek katkı sunmaktadır. Aynı zamanda yeni göç süreçlerinin maliyetini ve risklerini azaltmaktadır. Bu açıdan Türkiyeli işçilerin 50 yılı aşan Almanya deneyiminde oluşturdukları ulus-ötesi alan oldukça dinamik ve çok yönlü özellikler içermektedir. Siyasi, kültürel, dini, ticari ağlar, örgütlenmeler ve bağlar, buna eşlik eden yaygın bir medya ağı ile çok katmanlı bir ulus-ötesi alan hem Almanya’yı hem Türkiye’yi etkilemektedir. Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi ağlarının ortak özellikleri olmakla beraber kendi içlerinde alt ulus-ötesi alanlar da oluşmuştur. Aleviler, Kürtler, dini cemaatler, kültürel ve hemşeri dernekleri alt ulus-ötesi alanların özgünlüklerini açığa sermektedir.

Her iki ülkeyi aynı anda deneyimleyebilmenin yanı sıra göçün kendini yeniden üreten yapısına ve sürekliliğine odaklanan “ulus-ötesi alan”da (Göker, 2015) belirleyici olan ülke göçmenlerin yaşadıkları, çalıştıkları, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlandıkları göç ettikleri ülkedir, makale özgülünde Almanya’dır. Ancak Almanya ile Türkiye arasında fikirlerin, sembollerin ve ürünlerin sürekli ve dinamik şekilde transfer edilmesi göçmenlerin her iki ülkedeki siyasal ve sosyal gelişmelerden etkilenmelerine ve her iki ülkeyi etkileme potansiyellerine işaret etmektedir. Bu açıdan ulus-ötesi alan ulus-devlet dahilinde kamusal alanın üzerinde yükseldiği tek mekandan ayrılmakta ve çoklu-yerel (pluri-lokal) özellik göstermektedir. Göçmenlerin kendi kimlik oluşumlarını sağlayan ve yeniden üreten ulus-ötesi sosyal alanın temel özelliği bir mekana bağlı olmaması ve birden fazla mekan üzerinden yükselebilmesidir. Örneğin göçmen işçi göç ettiği ülkenin yurttaşı olmasa da sendikalar üzerinden sosyal, siyasi ve ekonomik taleplere dahil olabilir, diğer yandan yurttaşlık bağı üzerinden ulus-ötesi alanın imkanlarını değerlendirerek geldiği ülkenin politik süreçlerine katkı sunabilir. Bu açıdan bu makalenin amacı “ulus-ötesi alan” teorisıyla “kamusal alan” teorisini sentezlemektir. Burada “kamusal alan” yaklaşımı esas olarak Habermas’ın kamusal alan teorisi doğrultusunda ele alınacaktır.

Demokrasi teorileri içinde önemli bir yer olan “kamusal alan” esasında ulus-devlet sınırları içinde, devletten bağımsız toplumsal örgütlenmelere, siyasi katılıma, meşru siyasal fikirlerin oluşum sürecine, otoritelerden hesap soran

eleştirel bir yaklaşıma işaret etmektedir. Habermas'ın kamusal alan tahlilinden göçmenlerin, aslında kendisi de bir tür "kamusal alan" olan "ulus-ötesi alan"ın oluşum süreci açısından yararlanılabilir. Diğer yandan kamusal alanın ulus-devletle ve yurttaşlık haklarıyla sınırlı olduğu ve küreselleşmeyle beraber değişen dinamikleri ve yurttaş olmayan milyonlarca göçmenin yarattığı şartları yeterince tahlil edemediği eleştirisini (Finlayson, 2005) ulus-ötesi alan ile ilişkisi bağlamında ele alarak yeniden düşünmek mümkündür. Bilhassa Nancy Fraser'in (2014) yürüttüğü kamusal alanın ulus-ötesileşmesine dair tartışmalara bu yaklaşım katkı sunacaktır. Kamusal alanın otoriteleri hesap vermeye zorlayan eleştirel siyasi yönünün günümüz şartlarına uyarlanması meselesini sorgulayan bu tartışmalar kamusal alanın ulus-ötesileşmesiyle ilgili olarak küresel sivil toplum, ulus-ötesi sosyal hareketler ve teknolojinin rolünü değerlendirse de göçmen topluluklarının çoklu-yerel (pluri-lokal) temelde oluşturduğu ulus-ötesi alanın kamusal alan ile ilişkisinin çözümlenmesi bu tartışmalar açısından faydalı olacaktır.

İşyerinin ve işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin incelenmesi göçmen işçilerin yerli işçilerle gündelik yaşamının önemli bir kısmını bir arada geçirmesi ve birbirleriyle iletişim kurabilme imkanına sahip olmasıdır. Sendikalar ve işyeri konseyleri işyerlerinde çalışanların öz çıkarları için bir araya geldiği örgütlenmeler olduğu için sosyal haklar açısından önem kazanmaktadır. Ancak Almanya'daki alan çalışmasını özgün kılan bir diğer özellik Alman anayasasında yer alan "birlikte yönetim", "işyeri demokrasisi" kavramlarıyla hayat bulan neo-korporatist çalışma ilişkileridir. Sendikalar seçili işkolu ve işletmelerde işgücünü nitelikli oranda temsil eden, sektörel temelde toplu iş sözleşmelerine imza atan ve işyerindeki en küçük birimden yukarıya doğru demokratik bir mekanizma sunan örgütlenmelerdir. İşyeri konseyleri ise yasanın şart koştuğu, işyerlerinde sendika olsun veya olmasın kurulması gereken, çalışanların hepsini kapsayan, demokratik yollarla seçilen ve işçi temsilcilerinin firma yönetiminde belirli konularda karar alma sürecine dahil olduğu, diğer konularda ise bilgilenme ve danışma hakkına sahip olduğu kurumlardır. (FMLSA, 2013) Hem sendikalar hem de işyeri konseyleri seçimlerle, toplantılarla ve eğitimlerle işyerlerinde işçiler nezdinde canlı bir kamusal alan sunmaktadır ve bu kamusal alanda yerli ve göçmen işçiler diyalog kurabilmekte, kendilerini temsil edebilmektedir. Bu imkan yurttaş olmasa da göçmen işçiye katılabileceği, görünür olabileceği bir kamusal alan sunmaktadır. Bununla birlikte göçmen işçinin kamusal alanda görünürlüğünde ulus-ötesi alandaki rolünün etkisi ortaya çıkabilmekte ve iki ayrı "alan" arasında bazı nitelik ve imkanların transfer edilebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir işçinin ulus-ötesi sosyal alana dair bir örgütlenmedeki görünürlüğü ve çalışmalarını sayesinde elde ettiği saygınlık kendisinin sendika temsilcisi seçilmesini

mümkün kılmaktadır. Bu sayede işyeri temelinde oluşan kamusal alana farklı bir alandan müdahil olunmaktadır.

1.1. Ulus-ötesi Alan Yaklaşımının Gelişimi

Ulus-ötesi sosyal alan çalışmaları öncelikle birinci nesil göçmenlerle ilgiliydi. Bu yaklaşım göçmenin göç etmeye karar vermesinde ve göç ettikten sonra yeni yaşam ve çalışma koşullarına adapte olmada oluşturduğu göçmen ağlarına yoğunlaşmaktaydı. Göçmenler oluşturdukları ağlar vasıtasıyla ulus-ötesi alanın temellerini atmakta, bu sayede bir yandan yeni ülkelerinin şartlarına uyum göstermekte, diğer yandan göçmenler arası iç dayanışmayı pekiştirmekte ve anavatanlarıyla bağlarını sürdürebilmektedir. Bu ağlar zamanla farklı işlevlere de kavuşmuştur. Ulus-ötesi alan anavatanda göç etmeyi düşünenler açısından kolaylaştırıcı ve yol gösterici bir işlev edindiği için göçün sürekliliğini mümkün kılmıştır. Ayrıca söz konusu ağlar ve “alan” göç edilen ülkede doğan yeni nesiller açısından beslenen bir kaynak oluşturmuş ve yeni nesiller dahil oldukları ağı yeniden biçimlendirip kendi ihtiyaç ve beklentileri açısından da değerlendirmişlerdir. Ulus-ötesi alanın özellikleri sayesinde ticari, siyasi ve dini faaliyetler de her iki ülke arasındaki geçişkenliğin sağladığı özerklik sayesinde hayat bulabilmiştir (Faist, 1998).

Ulus-ötesi alan kavramı 1960’lardan bu yana literatürde yaygın şekilde kullanılsa da daha çok ulus-ötesi örgütler ve ulus-ötesi şirketler üzerinde durulmaktaydı. 1990’ların ortalarından itibaren ise bireyler, özellikle göçmen ağları üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. “Ulus-ötesi alan” fikrinin gelişmesinde özellikle göçmen topluluklarını geldikleri ülkelerdeki halkın basit bir uzantısı olarak algılamanın yetersizliğinin anlaşılması etkili olmuştur. Meselenin ulus-devlet sınırları dahilinde incelenmesi ya geldiği ülkenin ya da yeni ülkesinin kimliğini benimsemesi şartını gündemleştirmektedir. Oysa göçmenlerin kurdukları ağlar vasıtasıyla her iki ülkenin toplumlarıyla karşılıklı, istikrarlı, dinamik ilişkiler kurduğu ve kendilerine özgü yeni bir kimliği ürettikleri görülmektedir (Pries, 2001).

Ulus-ötesi göçmen ağları “yerel topluluk” olarak değil “çoklu-yerel” (pluri-lokal) topluluklar olarak tanımlanabilir. Yerliler/yurttaşlar tek bir yerel mekan üzerinden sosyal alanlarını inşa ederken, göçmenler birden fazla yerel mekan üzerinden ulus-ötesi sosyal alanları kurabilir ve farklı yerellikler üzerinden iki toplumla da sürekli bir ilişkiye dahil olabilir (Preis, 2001). Ulus-ötesi sosyal alanın çoklu-yerel olarak tanımlanması, göçmenlerin birden fazla yerellelikle ilişki içinde olması ulus-ötesi sosyal alanın mekanlardan soyut, havada kalan bir “alan” olmadığını ifade etmesi açısından da önemlidir (Jurgens, 2001). Burada mekandan soyutlanmak söz konusu değildir, mekanlar çoğalmakta ve ulus-devlet sınırlarını aşarak gerçekleşmektedir.

“Ulus-ötesi sosyal alan” kavramı bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanla sermayenin, işgücünün, mal ve hizmetlerin küresel düzeyde yer değiştirmesinin ve karşılıklı etkileşiminin daha fazla mümkün hale geldiği günümüz dünyasında daha somut bir hal almıştır. Bu durum ulus-devlet sınırları içinde siyasal ve sosyal etkileşimin yaşandığı kamusal alanla ulus-devletin sunduğu mekan arasındaki birbirini örten karşılıklı ilişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Artık sosyal alanı oluşturan sembol, fikir ve değerler ulus-devletin mekanını aşarak ulus-ötesi alanda paylaşılmaya başlamıştır (Pries, 2001; Şenay, 2010).

1.2. Kamusal Alan ve Ulus-ötesi Alan ile İlişkisi

Kamusal alan ile ilgili tartışmalarda görüşleri öne çıkan iki büyük düşünür Habermas ve Arendt'tir. Her iki düşünür de yaşadıkları dönemlerin deneyimlerini ve gözlemlerini Batı Felsefesinin tarihsel süzgecinden geçirecek analiz etmişlerdir. Bu açıdan kamusal alan yaklaşımını farklı perspektiflerden geliştirmişlerdir. Ortak yaklaşımları kamusal alanı politikanın meşrulaştırılma yeri olarak görmeleri ve bu alanın farklı etnik ve dinsel cemaatlerden bireylerin politik bir topluluk haline gelmesini mümkün kılması ve politikanın geniş bir katılımçılık sayesinde görünür hale gelmesidir. Bu nedenle kamusal alan bir kurum değil, tarihsel açıdan gelişme sürecinde olan, kırılma eğilimleri olan, tüm aktörlere açık bir alandır (Specter, 2012; Onat, 2013; Dacheux, 2012).

Habermas'ın kamusal alanı bir siyasal iletişim alanıdır, demokratik bir ortamda, mevcut iktidarı eleştiren, hesap vermeye yönelten, meşru siyasal fikirlerin oluştuğu ve iktidar üzerinde baskı oluşturup bu fikirlerin yasalaşmasını hedefleyen bir alan sunmaktadır. Amacı aydınlanmanın ve modernizmin insanı özneleştiren yönünü geliştirirken despotik ve akli araçsallaştıran yanını eleştirmek ve demokratik bir içerikle yeniden yorumlamaktır. Kamusal alana katılımın en önemli ilkesi eşitliktir, bu açıdan burjuva kamusal alan veya kitle demokrasisi/parlamenter demokrasi toplumsal alandaki sosyal ve sınıfsal eşitsizlikler sebebiyle eleştirilmektedir. Siyasetin halkla ilişkiler ve reklam aracı haline gelmesi, karar alma sürecinin uzmanlara bırakılması, sermayenin siyaset üzerinde artan etkisi ve tekelleşen medyanın kitleleri manipüle etme gücü demokratik ortamın daralmasına neden olmaktadır. Parlamento eleştirel bir kamunun oluştuğu aracılık ve temsiliyeti üstlenen bir kurum olma özelliğini kaybedip güç gruplarınca yönlendirilen bir kanaat oluşturma alanına dönüşmüştür. Bu nedenle devletten ve sermayeden bağımsız, eleştirel ve eşitlikçi bir ortamda meselelerin müzakere edilerek ele alındığı, söylem merkezli kamusal alanların oluşumu için farklı yol ve yöntemler aranmalıdır.(Onat, 2013; Dacheux, 2012).

Kamusal alan bu özellikleriyle demokrasinin anahtar bir kavramdır, eşitlik ve özerklikle ilgili bir idealdir. Bireysel hakların tanındığı ve politik katılımın bir ödev olarak sunulduğu liberal ve cumhuriyetçi ilkelerin bir sentezi olarak değerlendirilebilir. Habermas'ın teorisinde kamusal alanın öznesi yurttaşlardır. Bu açıdan ulus-devletin sınırları dahilinde yurttaşların demokratik katılımı değerlendirilmektedir. Günümüzde ise ulus-devletlerin sınırları dahilinde yurttaş olmayan geniş kesimlerin oluşması, ulus-ötesi ve uluslararası ticari, sosyal, siyasi, kültürel faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle şirketlerin ve pazarın hegemonik istilası altında alternatif kamusal alan ve ulus-ötesi kamusal alan tartışmaları gündeme gelmektedir (Onat, 2013; Dacheux, 2012).

Tarihsel olarak burjuva kamusal alanın özelliği özel mülkiyet sahibi kişilerin bir araya gelmesiydi ve eşitlikçi diyalog bu alanın en temel ilkesiydi. Anayasal bir çerçevede, sözleşme özgürlüğü ve liberal ticari politikalar hedefleniyordu. Zamanla ulusal gazeteler, kamusal toplantılar, siyasi örgütlenmeler ortaya çıktı. Seçimlerin ve parlamentonun işlevinin yeni şartlara uyumlu hale getirilmesi yönlü çabalar sarf edildi. Kamusal alan, sivil ve siyasi alanlar arasında köprü işlevine sahip oldu. 19. yüzyılda kamusal alanın genişlediğine tanıklık edildi. Basının gelişimi, okuryazarlığın artması, işçi sınıfının mücadelesi, kadınların oy hakkı mücadelesi, kölelik karşıtı hareketler buna olanak sağladı. Bu dönemde kamusal alan çelişen çıkar ve fikirlerin müzakeresi ve uzlaşması fikriyle gelişti (Goode, 2015; Habermas, 2014).

Habermas açısından devletle toplumun iç içe geçmesi, kitle demokrasisinin gelişimi, medyanın değişen rolü ve tüketim kültürünün baskın hale gelmesi burjuva kamusal alanın gerilemesinin sebepleri arasındadır. Toplumsal kurumlar (partiler, çıkar grupları vb.) zamanla devletin bir parçası haline gelmekte ve eski kurumsal yapıların eleştirel kamusal işlevi yok olmaktadır. Parlamenter yasama artık eski işlevine sahip değildir. Bu durum oy verme ile demokratik katılımı eşdeğer hale getirmiş, onunla sınırlamıştır. Ancak eleştirel kamu fikri yeni yollar bulmalıdır. Habermas bu nedenle plebisit demokrasi yerine katılımcı-müzakereci demokrasiyi tartışmaya açmıştır. Ayrıca kamusal alan sunma iddiasındaki kurumlar kendi içinde eleştirel incelemeye tabi olacak koşulları sunmalı ve açık bir diyalog ortamı sunmalıdır. Katılımcılık olgusu ve marjinalize edilen grupların olup olmaması önemli bir ayırım noktasıdır. Bu kurumlar yalnızca çıkarların uzlaştığı platformlar olmamalı, radikal eleştiriye de açık olmalıdır. Bu ve benzeri şekilde kamusal alanın yeniden formüle edilmesiyle günümüz kapitalizminin sunduğu alanın manipülatif niteliğinden kurtulmak mümkün olabilir (Goode, 2015).

1.3. Günümüzde Kamusal Alan Tartışmaları

Kamusal alanın tarihsel olarak ulus-devlet sınırları içinde hayat buluyor olması nedeniyle kamusal alanı ulus-devletin ötesinde düşünme ve küresel düzenin demokratikleşmesinin yollarını arama konuları güncel tartışma başlıkları arasındadır. Bu açıdan katılımcı (deliberative) demokrasinin gelişiminde internetin rolü veya ulus-ötesi sosyal hareketler ve küresel sivil toplumun doğuşu gibi konular gündeme gelmektedir (Nash, 2014).

Nancy Fraser kamusal alanın ulus-ötesileşmesi ile ilgili tartışmalara önemli katkılar sunmaktadır. Bu yaklaşım göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanını anlamak açısından da yararlı olacaktır. Fraser (2014) günümüzde yaygın şekilde kullanılan “ulusötesi kamusal alan”, “diaspora kamusal alanı” gibi kavramların esas itibarıyla ulus-ötesi alanda cereyan eden iletişimsel akımları, söylemsel ortaklıkları vurguladığını belirtmekte ve bunun yetersiz olduğunu, “kamusal alan” kavramının eleştirel bir demokrasi teorisi içerdiğini savunmaktadır. Kamusal alan kamusal görüşlerin oluştuğu bir alan ise adil ve eşit katılım konusu görüşlerin meşruiyeti açısından belirleyici önemdedir. Bu açıdan kamusal alanda oluşan görüşler siyasi bir güç oluşturma potansiyeline sahip olduğu için kimlerin hangi düzeyde ve hangi imkanlarla katıldığı sorgulanmalıdır. Bu siyasi güç aynı zamanda otoritelerin hesap vermesi işlevini de harekete geçirecektir. Bu nedenle kamusal alan tartışmalarında eleştirel yön ve siyasi boyut göz ardı edilmemelidir.

Fraser’a (2014) göre Habermas’ın kamusal alan teorisinin iki seviyesi vardır. İlki ampirik ve tarihsel bir değerlendirmeyken diğeri eleştirel ve normatif yönüdür. Habermas’ın tartıştığı konu modern, ulusal, kapitalist bir sistemde siyasi topluluğun üyesi olan yurttaşların sistemi demokratikleştirmesine ve yöneticileri hesap vermeye yönlendirmesine dair bir projedir. Bu açıdan sınıfsal eşitsizlikler ve statü hiyerarşisi göz önüne alınarak alınan siyasi kararların meşruiyetinin sorgulanması mümkün olmaktadır. Bu sorgulayış burjuva, liberal, formal kamusal alanın meşruiyetini karşı-madun kamusal alanların oluşumu üzerinden değerlendirmektedir. İletişimsel gücün siyasi ve idari bir güce dönüşerek somut bir etkiye kavuşmasında sivil toplumun sosyal hareketlerinin rolü gündeme gelmektedir. Ancak günümüz dünyasında koşullar değişmiştir. Artık ulus-devletlerin teritoryal sınırları dahilinde yurttaşların yanı sıra farklı milliyetlerden göçmenler, mülteciler veya çifte vatandaşlar yer almaktadır. Dolayısıyla kamusal alana katılımı siyasi üyelik şartının etkisi giderek azalmaktadır çünkü siyasi karar alma süreçlerinin muhatapları her zaman yurttaşlar olmamaktadır. Bu durumda yurttaş olsun veya olmasın kolektif taleplerin bağlayıcı hale nasıl dönüşeceği sorusu belirlemektedir. Bu nedenle kamusal alan kavramının özelliğini yitirmesi yerine teorisinin özünü

oluşturan katılımcılık, dayanışma bilinci, eleştirel yaklaşım ve siyasi güç oluşturma meseleleri değişen şartlara göre yeniden değerlendirilmektedir.

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi sürecine yönelik tartışmalar genellikle ulus-ötesi sosyal hareketler ve sivil toplum üzerinden değerlendirilmektedir (Nash, 2014). Ancak kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konusunda derinlikli bir pencere açacak konu göçmen topluluklarının ulusötesi sosyal alanlarının bu perspektifle değerlendirilmesidir. Göçmen toplulukları çoklu-yerel temel üzerinden ulus-ötesi sosyal alanı oluşturmakta ve en az iki ulus-devlet dahilinde, farklı toplumlarla dinamik ve istikrarlı ilişkiler sunmaktadır. Bu açıdan kamusal alanın eleştirel demokrasi teorisindeki özellikleri olan katılımcılık ve eşitlik üzerinden kanaat oluşumu göçmen topluluklarının kendi yaşam-alanlarını inşa etmesi sürecinde gözlemlenebilir. Göçmen topluluklarının oluşturdukları ulus-ötesi sosyal alanlar ve bunun kamusal alanın ulus-ötesileşmesinde oynadığı rol sosyal hareketlerin yarattığı birikime göre çok daha katmanlı ve kurumsal özellikler taşımaktadır.

1.4. Göçmenin Yaşam-Dünyasını Oluşturmada Sosyal Ağların Rolü

Göç sürecinde oluşan ulus-ötesi alanın temel birimi göçmen ağlarıdır. Bu ağlar ve örgütlenmeler göçmen için belirleyici bir konuma sahiptir, yaşam stratejisinde öncelikli bir yer alır. Bu sayede yeni geldiği ülkede içine yer aldığı ulus-ötesi alan üzerinden yeni bir kimlik oluşturma sürecinin temellerini atmaktadır (İçduygu ve Şenay, 2006). Yeni kimlik oluşum sürecinde ise zorunlu olarak “kim olunmayan”, “yani “öteki”nin de tanımlanması gerekmektedir. Türkiyeli işçiler açısından bunun bir yandan Alman toplumu olduğu diğer yandan ise Türkiye odaklı kutuplaşmalardan beslendiği anlaşılmaktadır, bu da bir yandan Alman toplumuyla ilişkileri zayıflatırken diğer yandan farklı etnik veya mezheplerden Türkiyeli göçmenlere karşı daha keskin bir duruşu beraberinde getirmektedir. Bu “kimliklenme süreci” yalnızca tutucu ve gelenekçi olunduğu için değil dışlanmaya karşı iç dayanışmayı pekiştirici ve yoksulluğa, kurumsal ayrımcılığa, ırkçılığa karşı koymada bir stratejik araç olarak da işlev edinmektedir (Göker, 2015).

Bu ağların genellikle taban inisiyatifi ile oluştuğunu ve siyasi otoriteden görece özerk olduğunu da dikkate almak gereklidir. Sosyal ağlar göçmenlerin birer özne olarak ortaya çıkmasına, hayata müdahil olmasına katkı sunmaktadır. Bu da otoritelerin kendisine dayattığı entegrasyon-asimilasyon gibi politikalara karşı direnmesini ve Habermas’ın vurguladığı sistemin sömürgeci yaklaşımına karşı yaşam-alanı oluşturmalarını mümkün kılmaktadır. Taban inisiyatifi ve siyasi otoriteden bağımsız olma hali ulus-ötesi alanın bir tür kamusal alan olmasına temel oluşturmaktadır (Johnson, 2006; Habermas, 2014).

Habermas'a göre yaşam-dünyası ve sistem toplumsal yaşamın iki evresidir ve kendilerine has kuralları, kurumları ve davranış biçimleri vardır. Yaşam-dünyası gündelik yaşamda diğerleriyle paylaştığımız dünyadır. Sosyal yaşamımızın enformel ve piyasa dışı alanlarını kapsamaktadır. Aile, kültür, siyasi yaşam, gönüllü üye olunan örgütler vb. bu alana dahildir. Ortak paylaşılan değerler ve anlamlar üzerinden yaşam-dünyası ortak amaçlar için eyleme geçmeyi de mümkün kılar. Yaşam-dünyası iletişimsel eylemin gerçekleşmesini sağlar, insanlar bu sayede uzlaşır, ortaklaşır veya eleştirel bir konum almaktadır (Finlayson, 2005).

Sistem ise yaşam-dünyasına bağlıdır. Amacı toplumun maddi açıdan yeniden-üretilmesini sağlamaktır. Para ve iktidar olarak iki alt sisteme bölünür. Bir yanda kapitalist ekonominin mekanizmalarına hayat verir, öte yandan devlet yönetimi ve iktidarla bağlantılı kurum ve partileri içerir. Para ve iktidar toplumsal yaşama giderek daha fazla etkide bulunur. Endüstrileşme ve modernleşme sayesinde toplumlar büyür ve komplike hale gelir ve sosyal bütünleşme giderek arka plana düşer. Modern toplumlarda sistem ile yaşam-dünyası arasındaki dengeyi korumak önem kazanmaktadır. Sistem yaşam-dünyasına bağlıdır çünkü ihtiyaç duyduğu kaynakları oradan edinir. Bu nedenle Habermas'a göre yaşam-dünyasının önceliği korunmalı, iletişimsel eyleme öncelik verilmelidir. Oysaki sistemin yaşam-dünyasını sömürgeleştirme çabası toplumda kırılabilirlik ve dengesizliği pekiştirir. Artık stratejik kararlar piyasalara ve bürokrasideki uzmanlara bırakılır. Yaşam-dünyasının şeffaflığı zedelenir, demokratik denetim imkanları zayıflar. (Finlayson, 2005)

Sistem insanların kamusal alana katılımını ve insani paylaşımlarını deneyimlediği yaşam-alanını devlet-şirket-medya işbirliğinde işgal etmekte ve yaşam-dünyasını sömürgeleştirmektedir (Johnson, 2006). Bu durum yurttaşlar, konumuz özgülünde ise yerli işçiler nezdinde, demokratik katılımın ve temsiliyetin daralmasına neden olmaktadır. Bu açıdan yerli işçilerin işyeri temelinde verdiği mücadele özü itibarıyla yaşam-dünyasını koruma ve sistemin işgaline engel olma, mevcut hak ve özgürlükleri koruma uğraşdır.

Göçmen işçi ise Türkiyeli göçmen işçiler özgülünde Almanya'ya yasal emek göçü çerçevesinde sadece çalışmak için gitmiştir. Hatta ilk başlarda "misafir işçilik" zamanında bunun geçici olduğu düşünüldüğü için işçi açısından öncelikli olan para biriktirip dönmekken şirket için de üretimin ucuzlaşmasıydı. Göçmen işçilerin kalıcılığa karar vermesinden sonra dahi çalışma, para-kazanma odaklı yaklaşım değişmemiştir ve Türkiyeli işçilerin sosyal, siyasal, kültürel, dini, etnik ihtiyaç ve talepleri süreç içerisinde aşağıdan yukarı inisiyatiflerle yerine gelebilmiştir. Dahası bu süreç Alman hükümetlerinin aleyhteki yurttaşlığı sınırlama, geri dönmeyi teşvik etme gibi politikalarına rağmen gerçekleşmiştir (Akalin, 2012). Aradan 50 yılı aşkın zaman geçmesine karşın halen Türkiyeli göçmenlerin büyük kısmı yurttaşlık

haklarından mahrumdur. Bu açıdan göçmen işçi daha en başından “sistem”in içine atılmış, sistemin sömürgeciliğinin kucağına düşmüştür. Kendileri için bir yaşam-dünyası sunulmamıştır. Göçmenler kendi deneyimleri, iç dayanışmaları, oluşturdukları ulus-ötesi alanları sayesinde yaşam-dünyası ihtiyaçlarına erişmişlerdir.

Sendikalar daha ilk günlerden itibaren göçmen işçilerin yerli işçilerle beraber üye olabildikleri, belki de ilk günlerdeki yegane sosyal örgütlenme olmuş, göçmenlerin ekonomik ve sosyal taleplerini dile getirebildikleri, Alman işçilerle diyalog kurabildikleri en temel kurum olmuştur. Habermas’ın “yaşam dünyası”-“sistem” karşıtlığı yaklaşımı üzerinden bir kıyaslama yapmak gerekirse; Alman işçilerinin sendikaların sunduğu kamusal alandaki mücadelesi mevcut yaşam-dünyalarını koruma ve sistemin daha fazla sömürgeleştirme çabasına karşı direnmektir. Türkiyeli göçmen işçilerin sendikalar üzerinden çabası ise içine düştükleri sistemin sömürgeci alanından kurtulup kendileri için bir yaşam-dünyası oluşturmaktır. Farklı motivasyonlar ve beklentiler sendikalar ve iş konseyleri nezdinde göçmen işçi ile yerli işçi arasındaki ilişkiyi, oluşan dayanışma veya gerilimleri açıklamayı, aynı zamanda “ulus-ötesi alan” ile “kamusal alan” arasındaki ilişkinin nasıl kesiştiğini tahlil etmeyi mümkün kılabilir.

1.5. Türkiyeli Göçmenlerin “Ulus-Ötesi Alanı”

Habermas (2014) burjuva kamusunun ideal tipini tanımlarken 18. ve 19. yüzyıl İngiltere, Fransa ve Almanyasını inceler. Fransa’da salonlarda, İngiltere’de çay evlerinde, Almanya’da ise kahvehanelerde küçük, eleştirel tartışma yürüten, eğitilmiş burjuvaların katıldığı toplulukların yaptığı edebiyat ve sanat tartışmalarının zaman içinde siyasi bir içeriğe büründüğünü ve iktidar karşısında iktidardan bağımsız bir muhalefet alanının doğmasına neden olduğunu ifade eder. Bu kamusal alanın önde gelen özelliği ise gönüllü katılımcıların sosyo-ekonomik ve kültürel eşitliğine dayanıyor olmasıdır (Habermas, 2014; Finlayson, 2005).¹

Bu yüzyıllar aynı zamanda kapitalizmin geliştiği ve burjuvazinin iktidara geldiği bir dönemdir. 19. yüzyıla birlikte benzeri girişimler o döneme kadar yurttaşlık haklarından dışlanan işçi sınıfı hareketi içinde de gelişmiş ve kamusal alanın genişlemesi ile kitle demokrasilerinin oluşum süreci hızlanmıştır. Bu durum birbirine rakip veya farklı kamusal alanların ortaya çıkmasına neden

---

¹ E. P. Thompson da (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu eserinde küçük burjuva ve işçi sınıfının kamusal alanının oluşumunda ülke çapındaki dernekleri ve ağları ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

olmuştur. Kamunun oluşumu belirli tabanların kültürel ve siyasi açıdan seferber olmasıyla mümkün olmaktadır ve “*kültürel ve siyasi açıdan seferber olmuş alt tabakaların dışlanması, oluşum halinde bulunan kamunun çoğullaşmasına yol açtı*” (Habermas, 2014).

Bu perspektifle yaklaşıldığında Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ulus-ötesi alanın kendine özgü bir kamusal alan olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ulus-ötesi alanın özgünlüğü ulus-devlet sınırları dahilinde ve yurttaşlık temelinde ortaya çıkmaması ve referans olarak göç edilen ülkeyi, Türkiye’yi almasıdır. Türkiyeli işçiler 1960’lı yılların başlarından itibaren çalışmak için davet edildiklerinde ortaya konulan modelin geçiciliğe ve rotasyona dayalı olması nedeniyle göçmen işçilerin birkaç yıllığına Almanya’da çalışıp geri dönmesi beklenmekteydi. Bu nedenle gelen işçilere yatacak yer vermenin dışında özel bir sosyal alan ve imkan sunulmamıştır. Yalnız bırakılan Türkiyeli işçiler bu dönemde kültürel, dini, sosyal ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla, taban inisiyatifine dayanarak oluşturmuşlardır. Bu örgütlenmelere öncülük edenlerin önemli bir kısmının sosyalist örgütlenmelerle Türkiye’deki resmi dini inancın dışında bırakılan dini örgütlenmeler olması bu nedenle şaşırtıcı değildir (Akgönül, 2008). Kahvehaneler, camiler, hemşeri dernekleri veya Türkiye’deki siyasal gelişmelerden etkilenerek oluşan siyasal dernekler esas itibarıyla her açıdan yabancı bir coğrafyada Türkiyeli işçilerin iç dayanışmasını pekiştirdikleri; Alman devleti, yetkililer ve yasalar karşısında bilgi ve deneyim paylaştıkları; ibadetlerini yerine getirdikleri; sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar olmuştur. Türkiye’ye referansla kurulan bu örgütlenmeler ve ağlar sayesinde hem geçici olarak çalışmaya gelen işçiler kalıcı olmaya karar vermişler ve kalıcı olmanın yollarını bulmuşlar hem de zaman içinde kendi ailelerinin ve diğer göçmen işçilerin Almanya’ya gelmesi için imkanlar hazırlamışlardır.

Kalıcılığa geçiş ve göçmen işçi akışının sürmesi ile yeni gelenlere yol gösterme ihtiyacı, ailelerin gelmesiyle birlikte daha iyi şartlarda barınma ihtiyacının karşılanması, sağlık ve çocukların eğitimi gibi kapsamlı ve çok katmanlı meselelerin çözülmesinde Türkiyeli göçmen işçilerin cami, kahvehane, dernek vb gönüllü oluşumlar üzerinden kurdukları ağların belirleyici işlevi olmuştur. Bu ağlar aynı zamanda ırkçı, ayrımcı baskı ve tehditlere karşı iç dayanışma ve savunmayı sağlamada ve sosyal-kültürel-dini değerlerini yeniden üretip yeni nesillere aktarmada rol oynamıştır. Ayrıca bu ağlar bazı göçmenlerin zaman içinde küçük işletmeler kurup ticarete atılmasını da hızlandırmıştır. Doğrudan herhangi bir devletin müdahalesi olmadan, her iki ülkenin siyasi iktidarlarından bağımsız, sosyo-ekonomik eşitliğe sahip gönüllü bireylerin oluşturdukları bu topluluklar hem Alman otoriteleri karşısında hem de Türkiye’deki siyasi süreç doğrultusunda her iki ülkenin siyasi alanına müdahil olmuşlardır. Almanya’da hem ulus-ötesi oluşumlar, sendikalar ve

göçmenlere kulak veren siyasi partiler üzerinden seslerini duyurmaya çalışırken diğer yandan Türkiye'deki siyasi gelişmelere göre de farklı tavırlar takınmışlardır.

Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ağların ve örgütlenmelerin söylemleri ve ideolojik yaklaşımları farklı dahi olsa esas misyonları ve hizmetleri gündelik yaşamda göçmenlerin karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmalarıdır. Sosyo-ekonomik ve kültürel eşitlik ve gönüllülük olguları da kahvehane, cami, dernek gibi örgütlenme ve ağlardan memnun kalmayanların alternatif oluşturmalarını da mümkün kılmaktadır. Bu da Habermas'ın (2014) işaret ettiği toplumsal öz-örgütlenme potansiyelini temel alan bir bakış açısına denk düşmektedir.

İsviçreli yazar Max Frisch'in meşhur "işçi bekliyorduk, insan geldi" (Akalin, 2012) özdeyişine uygun olarak Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'da kendilerine sunulmayan kültürel, sosyal, dini ve siyasal talep ve hizmetleri karşılamak için seferber olmaları sonucunda oluşturdukları kamusal alan Habermas'ın izah ettiği Avrupa'da burjuva kamusal alanın ve alt tabakaların alternatif kamusal alanlarının oluşumu sürecine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Türkiyeli göçmenlerin kamusal alanının özgünlüğü ise Türkiye ile bağlarını ve Türkiye referanslarını yitirmemeleri, tam tersine Almanya'da kalıcı olma süreçleriyle Türkiye referansını bütünleştirmeleri ve yurttaşlık taleplerini çifte vatandaşlık üzerinden ileri sürmeleri olmuştur.

Günümüzde Almanya'da Türkiyelilerin dahil oldukları ulus-ötesi alan çok katmanlı, komplike bir görünüme sahiptir. Türkiye kökenliler artık sadece işçi değildir, örneğin hatırı sayılır bir girişimci sermaye sınıfı ortaya çıkmıştır. Halen Alman endüstrisinde çalışan Türkiyeli işçilerin payı önemlidir. Oldukça geniş bir medya ağı vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'deki medyanın uzantısı iken bağımsız, Almanya'daki Türkiyelilerin kurdukları ve bir kısmı Türkiye'deki kitlelere de seslenme iddiasında olan gazeteler, radyolar, televizyonlar vardır. Türkiyeli sporcular, sanatçılar, siyasetçiler, akademisyenlerin sayısı artmaktadır. Dahası Alman ve Türk otoritelerinin, hatta Türkiye'deki siyasi partilerin doğrudan desteklediği örgütlenmeler de mevcuttur. Bunların dışında iktidarlar karşısında bağımsızlığını koruyan, farklı amaçlarla seferber olan örgütlenmeler de bulunmaktadır.

2. Alan Çalışması

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Alan çalışması Kasım 2015-Şubat 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasında odak-grup görüşmeleri ve derinlemesine mülakatların yanı sıra seçilen fabrikalardan 204 işçiyle anket çalışması

yapılmıştır. Düsseldorf ve Köln şehirlerindeki Ford, Mercedes, Thyssen Krupp ve Piersburg fabrikalarındaki Türkiyeli işçiler nezdinde anket çalışması yapılmış, ardından Ford ve Mercedes fabrikalarından ankete katılan 10'ar işçiyle odak-grup görüşmeleri düzenlenmiştir. Elde edilen veriler IG Metall Sendikası²'nin konuyla ilgilenen bölge ve merkezi 3 yetkilisiyle, Türkiyeli göçmenlerin bir araya geldiği 3 göçmen kuruluşuyla ve söz konusu fabrikaların işyeri konseylerinde yöneticilik yapan 4 Türkiyeli işçiyle derinlemesine mülakatlarda değerlendirilmiştir. Ayrıca Bielefeld Üniversitesi ve Bochum Ruhr Üniversitesi'nden akademisyenlerin görüşleri alınmıştır.

Kasım 2015 tarihinde belirlenen metalürji fabrikalarında çalışan Türkiyeli göçmen işçilerle kartopu yöntemine dayalı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu firmalar seçilen bölgede sektörlerinin en büyük ve kurumsal firmaları arasındadır. İşgücünün önemli bir kısmı Türkiyeli işçiler tarafından oluşturulmaktadır ve bu yoğunluk 1960'lardan bu yana istikrarlı şekilde korunmaktadır. Örneğin 18 bin kişinin çalıştığı Köln'deki Ford fabrikasının 6 bini, 6 bin kişinin çalıştığı Düsseldorf'taki Mercedes fabrikasının bini Türkiye kökenlidir. Ayrıca bu firmalarda sendikal örgütlenme güçlüdür ve kurumsal bir işyeri konseyi³ faaliyeti vardır. Bu haliyle sendika ve işyeri konseyleri faaliyetleriyle istikrarlı bir kamusal alan sunmaktadır.

Anketler anketi yapmaya gönüllü işçiler tarafından işyerlerinde dağıtılmış ve ankete katılan işçiler anketi işyeri dışında, iş saatleri dışında doldurup geri getirmişlerdir.

Anket çalışması, odak grup görüşmeleri ve derinlemesine mülakatlar için bir ön hazırlık işlevine sahip olmuştur. Farklı işyerlerinden farklı sonuçların çıkması, aynı işyerinden çıkan sonuçların ise kimliksel aidiyetlerin farklılığına karşın benzer yaklaşımları sergilemesi işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin sunduğu kamusal alanın niteliğini ve bu niteliğin ortak hareket etmeye ve Alman toplumuyla ilişkilerine etkisini tartışmayı mümkün kılmıştır. Anketten çıkan sonuçlarla sendikaların ve iş konseylerinin belgelerinde, politikalarında ve yetkililerin düşüncelerinde açığa çıkan görüşlerin karşılaştırılması ve tarafların tespit ve beklentilerinin birbirleriyle uyuşup uyuşmadığını test edilmesi hedeflenmiştir.

2.2. İki Alan Arasındaki İlişki

Alan çalışmasında istisnasız olarak karşımıza çıkan tablo Türkiye kökenli işçilerin Türkiye'deki siyasi ve sosyal ayrımlar üzerinden yaşadıkları

---

2 IG Metall, Metal İşçileri Sanayi Sendikası

3 Burada bahsi edilen sendika IG Metall sendikasıdır.

kutuplaşmadır. Bu Alevi-Sünni, Türk-Kürt, ve seküler-İslamcı temelinde bir ayrımdır ancak görüşmelerden gözlemlediğimiz Alevi-Sünni ve seküler-İslamcı ayrımının daha belirgin bir ayrım olduğudur. Sendika ve işyeri konseyi seçimlerinde ve diğer demokratik mekanizmalar işlenirken Türkiyeli işçilerin gruplaşması ve kurdukları ittifaklar bu ayrımlar temelinde oluşabilmektedir. Örneğin alan çalışmasının yapıldığı iki büyük fabrikada Türkiyeli göçmenler arasında bu temelde gruplaşma sonucunda işyeri temsilciliği seçimlerine iki ayrı listeye girilmiştir.

Fabrikalarda bilhassa işyeri konseyi seçimlerinde bu ayrım daha net şekilde açığa çıkmaktadır. Fabrikalarda Türkiye kökenli işçiler arasında hangi kesim daha kalabalıksa sendikaların desteklediği listeden o kesimin üyeleri aday olarak gösterilmekte, listeye “diğer kesimden” kimse giremediyse alternatif gruplarla seçimlere dahil olunmaktadır. Örneğin Ford fabrikasında işyeri konseyi seçimlerinde sendika listesinden girenler sol, seküler kökenliyen muhafazakâr işçiler alternatif listeye seçime girmişlerdir.

Dahası işyeri konseyi ve sendika içi demokratik mekanizmalara dahil olunurken Türkiyeli göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alanının gündemleri de taşınmaktadır. Sendika ve işyeri konseyi yönetimiyle yerli işçiler ve diğer milletlerden göçmen işçiler Türkiyeli işçilerin bu iç bölünmesini dikkate alarak seçim sürecinde tutum sergilemek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin sunduğu kamusal alanda Türkiyeli göçmen işçilerin yaklaşımı yalnızca sayısal oranlarından değil aynı zamanda ulus-ötesi alandan transfer edilen farklı tartışma konuları da gündeme gelmektedir.

Ford fabrikasında odak grup toplantısının gerçekleştiği gün (26.01.2016) fabrika iş konseyi ile firma yönetiminin üç Türkiyeli işçinin işine bu sebeple son vermesi araştırma açısından ilginç bir gelişme olmuştu. Sur ve Cizre’de yaşanan olaylar üzerine tartışmaya giren ve belirtilene göre 2’si MHP, 1’i HDP seçmeni 3 taşeron işçisinin sert tartışması, sonucunda bir kavgaya neden olmasa da yönetimin gündemine geliyor ve üç işçi de işyerinde huzuru bozmak ve ırkçılık suçlamalarıyla işini kaybediyor. Bu karar firmadaki Türkiyeli işçiler arasında ciddi bir yankı uyandırıyor, ancak kadrolu işçi için işten atma sebebi sayılamayacak bir vaka işçilerin üçü de taşeron işçi olunca işten çıkartma gibi sert bir yaklaşımla cevaplanıyor. Firma yönetimi de, işyeri konseyi de, sendika da bu konuda ortak ve net bir tutum sergilemeye ihtiyaç duyuyor. İşyeri konseyindeki Türkiyeli işçi temsilcileri artık Türkiye merkezli kutuplaşma ve tartışmalardan bıktıklarını, bu konularda taraf olmayacaklarını, isteyenlerin siyaseti işyeri dışında yapabileceğini, işyerinde ve işyeri konseyinde çalışma yaşamına dair konuların ve tüm işçileri ilgilendiren meselelerin gündeme gelmesi gerektiğini, diğer milliyetlerden işçilerin gündemine bu sorunları taşımamanın kimsenin hakkı olmadığını belirtmişlerdir.

Bahsi edilen kutuplaşma ve ayrışma hali Türkiyeli göçmen işçilere özgü bir niteliklidir. IG Metall sendikasının 80'i aşkın ülkeden gelen üyesi vardır. Araştırma yapılan işyerlerinde onlarca milliyetten işçi bir arada çalışmaktadır. Hem göçmen gruplarında hem de Alman işçiler arasında kültürel, sosyal ve siyasal ayrılıklar mevcuttur. Ancak sendikal seçimler gibi işyerini ilgilendiren, kazanımların işyerinde çalışan herkesin yararına olacağı konularda ortak tutum alma eğilimleri daha yüksektir. Buna karşın sınıfsal, ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda da Türkiyeli göçmen işçiler arasında benzeri bir dayanışmayı görmek diğer milletlerden işçilere göre daha düşük bir olasılıktır. Bundan hem Alman sendika yetkilileri hem de görüşülen Türkiyeli göçmen işçiler şikayet etmektedir ancak Türkiyeli göçmen işçiler bu konuda eksikliği diğer tarafa yıkmaktadır.

Türkiyeli işçilerin ulus-ötesi alan dahilinde yaşadıkları ilişkilerin, geliştirdikleri iç dayanışmanın veya bölünmelerin işyeri temelinde sunulan kamusal alana yansırken diğer yandan işyeri temelli sosyal örgütlenmelerde görev üstlenmenin, aktif ve tanınır olmanın ulus-ötesi alandaki prestiji geliştirmeye de etkisi olmaktadır. Bu kurumlarda görev üstlenmenin ulus-ötesi alanda daha görünür olmaya katkı sunduğu ve birçok işyeri temsilcisinin bu yönde iki “alan” arasında prestij transferi yaptığı bilinmektedir. Örneğin incelenen işyerlerinden birindeki işyeri konseyi üyesi Türkiye'deki genel seçimlerde Ak Partiden milletvekili aday adayı olmuştur. Bir diğer fabrikada ise yıllardır işçi temsilciliği yapan bir Türkiyeli işçi Almanya'daki Alevi derneklerinden birine başkan olmuş, bir başkası ise büyük bir şehrin cami dernekleri başkanı seçilmişti. Bunun dışında da hem Türkiyeli kurum yetkilileriyle hem de sendika yetkilileriyle yapılan görüşmelerde Türkiyeli kurumların yönetiminde (cami dernekleri, Alevi dernekleri, Kürt dernekleri veya yöresel dernekler) öncesinde işyeri temsilciliği yapmış işçilerin oldukça fazla olduğu anlaşılmıştır.

Kamusal alanda kazanılan bu birikimi ulus-ötesi alanda prestiji arttırmak için transfer etmek aslında Türkiyeli göçmen işçiler için daha avantajlı ve ekonomik bir yoldur. İşçi temsilciliği üzerinden bir kariyer planlaması yapmak elbette mümkündür. İşyeri konseyinin üst yönetiminde yer alıp, şirketlerin üst düzey yöneticileriyle toplantılar yapmak, şirketin danışma kurullarında söz sahibi olmak (bu görevler karşılığında şirket tarafından ayrıca ücret de ödenmektedir) veya sendika içinde yükselmek mümkündür. Bu yolu tercih eden Türkiye kökenli işçiler de vardır ancak sayısı azdır, çünkü öncelikle Almancaya ve yasalara hakim olmayı gerektirir, ikinci olarak yerli işçilerle ve diğer göçmen işçilerle benzeri bir yarışa girmek gerekir, bu yönde yükselmek için gerekli ağırları ve iletişimlerini kurmak gerekir.

Kurumsal mekanizmalar içinde yükselmek zorlu bir yoldur. Ancak siyasi bir partide veya dernekte, Alevi veya Kürt derneğinde, İslami bir cemaatte veya

bir hemşeri derneğinde yükselmek çok daha kolay ve erişilmesi mümkün bir hedefdir. Hatta bazı durumlarda dernek üyeleri işçi temsilcisine doğrudan yönetimi teklif etmekte, temsilcinin yöneticilik deneyimlerinden yararlanmayı tercih etmektedirler. Özellikle binlerce işçinin çalıştığı işyerlerindeki işçiler fabrikanın çevresindeki yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. İşe girmede veya işyerinde bir soruna çözüm bulmada işyeri temsilcilerinin payı olabilmektedir. Bu alanda çalışmalarıyla “kendi insanını” koruyan, kollayan bir temsilcinin ulus-ötesi sosyal alandaki ağlarda görev üstlenmesi, destek görmesi daha olasıdır.

Ancak Petra Wleclik⁴ bu olgunun farklı bir boyutuna da işaret etmektedir. Göçmenlerin ulus-ötesi ağlarının genişliği ve çeşitliliği işyeri temsilcilerini bu yönde “kariyer yapmaya” yönlendirebilir, ancak göçmen işçi temsilcilerinin sendikada ve konseylerde devam etmemesinin diğer bir yönü ise kurumsal yapının göçmenleri dışlamasıdır. Almanya sendikal hareketinin “Alman, beyaz, erkek” özellikleri Wleclik’e göre, korunmaya devam etmektedir. Bu açıdan kadınların veya göçmenlerin sendikal yapı içinde yükselmeleri oldukça zordur ve bunu gören, deneyimleyen temsilcilerin başka alanlara yönelmesi de anlaşılabilir.

Wleclik’in önemli bir tespiti ise Almanya’nın göç ülkesi olması ile ilgilidir. Almanya uzun yıllar kendisini bir göç ülkesi olarak kabul etmekten imtina etmiş, ancak 2000’li yılların başlarından itibaren kendisini göç ülkesi olarak tanımlamaya başlamıştır. Buna rağmen göçmenlere yönelik göç ve vatandaşlık haklarındaki kısıtlamalar adım adım kaldırılmaktadır, bu haklardan önce Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşları yararlanırken Türkiyeli göçmen işçiler açısından halen bilhassa çifte vatandaşlık gibi konularda kısıtlamalar devam etmektedir. Almanya sendikal hareketi de Almanya’nın bir göç ülkesi olduğunu savunmaktadır. Ancak bunu politik olarak kabul etmekle uygulama arasında fark vardır. Wleclik sendikanın kendisini bir göç ülkesinin sendikası olarak yeniden yapılandıramadığını belirtmektedir. Buna göre şayet Almanya göç ülkesiyse ve göçmenler Almanya işçi sınıfının önemli bir parçasıysa ve sendika da göçmenlerin hak ve özgürlüklerini savunduğunu ilan ediyorsa kurumsal yapısını da bir göç ülkesinin sendikası olmaya uygun şekilde yenilemesi gereklidir.

---

4 Petra Wleclik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

2.3. Anket Sonuçları

Bu bölümde yapılan anketin konuyla ilgili kısımları paylaşılacaktır. Anket sorularına verilen cevaplara göre genel ortalamayı veren tabloların yanı sıra fabrika temelinde değişen cevapları karşılaştırıp yorumlamak amacıyla bir yanda Ford (F) diğer yanda Mercedes (M), Pierburg (P) ve Thyssen Krupp (T) firmalarının anketleri ayrıca gösterilecektir.

Tablo 1. Firmalar Firmalar	Sayı
M	46
F	116
T	31
P	11
Genel Toplam	204

Her bir fabrikadaki temsil düzeyi ortalama % 90'dır⁵. % 10 hata payı yüksek bir oran olsa da fabrika özelinde verilen cevapların birbiriyle uyumlu olması ve istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olmaması bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Ford fabrikasında Türkiyeli işçilerin iş konseyi ve sendikada örgütlülük oranlarının yüksekliği nedeniyle anketi cevaplayanların yarısından fazlası işçi temsilciliğinde görev üstlenmiştir. Diğer fabrikalarda bu oran % 25'e düşmektedir.

Tablo 2. Yaş Grupları Yaş grupları	Sayı
18-25	5
26-35	32
36-50	133
51-65	34
Genel Toplam	204

5 Güven aralığını hesaplarken <http://fluidsurveys.com/survey-sample-size-calculator/> internet sitesindeki hesaplama yöntemi kullanılmıştır. $Sample\ Size = (Distribution\ of\ 50\%) / ((Margin\ of\ Error\% / Confidence\ Level\ Score)^2)$

Sektörel dağılıma uygun olarak işçilerin 180'i erkek, 24'ü kadın işçidir.

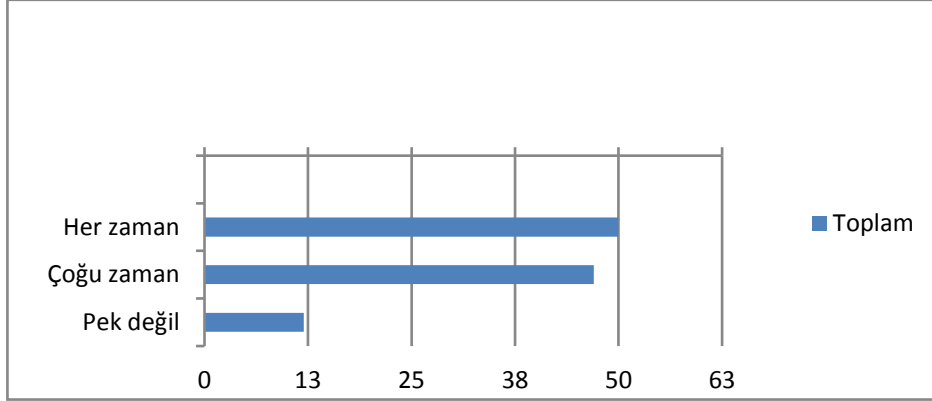
Tablo 3. Cinsiyet Cinsiyet	Sayı
Erkek	180
Kadın	24
Genel Toplam	204

- * İşçilerin 134'ü Türkiye doğumludur, 59'u Almanya'da doğmuştur.
- * 125 işçi lise mezunu veya lise terktir. Üniversite mezunu işçi sayısı 9'dur.
- * İşçilerin 104'ü Türk vatandaşıdır, 85'i Alman vatandaşıdır.

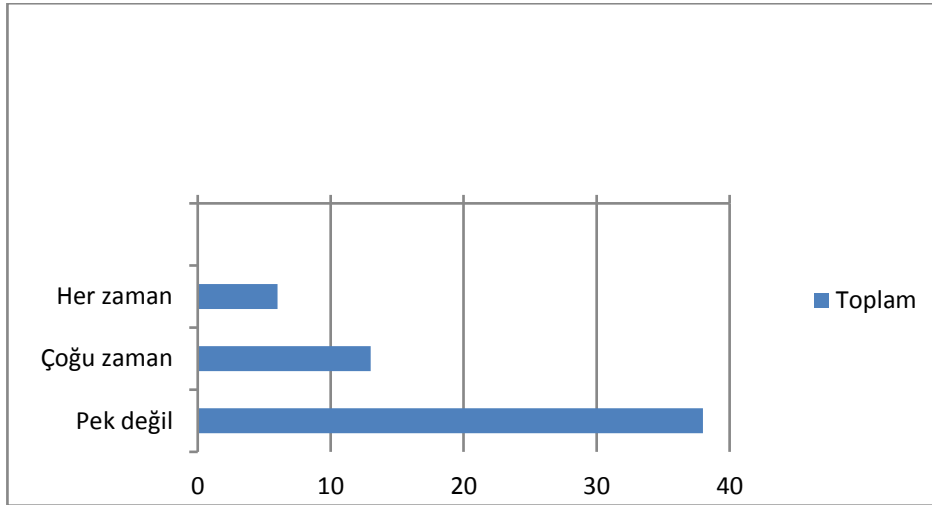
Tablo 4. Sendika Üyelik Süresi Sendika üyelik süresi	Sayı
0-5 yıl	21
6-10 yıl	26
11-15 yıl	26
16-20 yıl	24
21 yıl ve üzeri	80
Genel Toplam	177

- * Ankete katılanlar fabrikalarındaki çalışma süreleri ve toplam sendikal üyelik süreleri ile Almanya'da çalışma yaşamını bilen, sendikal hareketi tanıyan, deneyim sahibi işçilerdir. Ülkenin önde gelen metalurji fabrikalarında sendikalı işçi olmaları nedeniyle genellikle istikrarlı bir çalışma yaşamına sahipler ve ücret düzeyleri de görece yüksek sayılabilir.

Şekil 1. F Firması Sendikasının İşyerindeki Faaliyetlerine Katılım

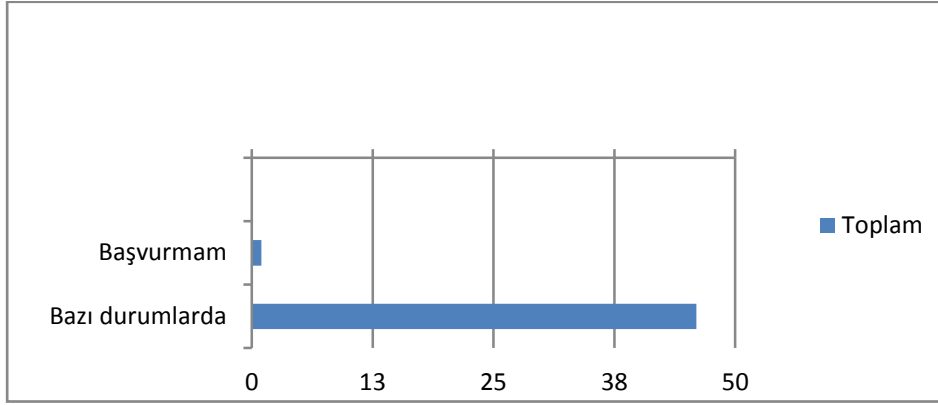
Şekil 2. M-T-P Firmaları Sendikasının İşyerindeki Faaliyetlerine Katılım

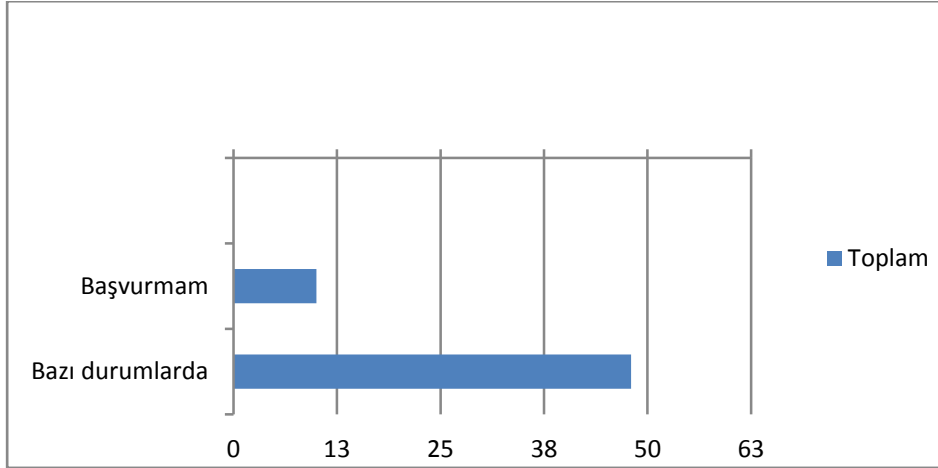
Ford fabrikasında işyeri konseyi temsilciliğinde ve sendikanın bölüm temsilciliklerinde Türkiye kökenli işçilerin sayısının fazla olması nedeniyle katılımın yüksek olması anlaşılırdır. Ancak diğer üç fabrikada sendikanın işyerindeki etkinliklerine katılım konusunda, herhangi bir engel, tehdit ve çekinme için hiçbir sebep olmamasına karşın ve bu fabrikalardaki işçilerin

kıdemleri ve sendika üyelik süreleri de yeterli uzunluğa sahip olmasına karşın cevap veren işçilerin neredeyse yarısı sendikanın işyerindeki toplantı ve etkinlik çağrılarında itibar etmemektedir. Dahası ilgilenmediğini belirtenler de önemli sayılabilecek bir oran oluşturmaktadır.

Şekil 3. F Firması İşyerindeki Sorunlarda Sendikaya Başvurma

Şekil 4. M-T-P Firmaları İşyerindeki Sorunlarda Sendikaya Başvurma

İşyerinde bir sorun olduğunda sendika başvurma konusunda ankete cevap veren 197 işçinin 92'si her zaman başvurduğunu, 94'ü bazı durumlarda başvurduğunu belirtirken başvurmam diyen 11 işçinin sadece 2'si Ford fabrikasındandır. Bu cevapta da Ford fabrikasının çoğunluğu her zaman sendikanın gündemine konuyu getireceğini belirtirken diğer üç fabrikada işçiler bazı durumlarda bu yola başvurmaktadır.

Tablo 5. F Firması Sendikanın Göçmen İşçilere Yönelik Faaliyetlerinden Memnuniyet	
Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyet	Sayı
Evet	86
Hayır	18
Genel Toplam	104

Tablo 6. M-T-P Firmaları Sendikanın Göçmen İşçilere Yönelik Faaliyetlerinden Memnuniyet	
Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyet	Sayı
Evet	17
Hayır	63
Genel Toplam	80

Bu soruda da iki zıt tablo ile karşılaşılmaktadır. Ford fabrikasının örgütlülük düzeyi ve göçmen işçilerin aktif katılımı genel olarak sendika ve iş konseyinden memnuniyeti beraberinde getirirken diğer üç fabrikadaki işçilerin nitelikli çoğunluğu memnun olmadığını dile getirmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin sendikaların ve iş konseylerin sunduğu kamusal alana yaklaşımına dair değerlendirmelerinin ardından aşağıdaki tablolarda göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alandan beklentileri ve iki alan arasında kurduğu ilişkinin özellikleri üzerine sorulara verilen yanıtlar değerlendirilecektir.

Tablo 7. İşyerinde Ve Dışında Sosyal Çevrenizle İlişkiniz İşyerinde ve dışında sosyal çevrenizle ilişkiniz	Sayı
Her zaman Türkiyelilerle zaman geçiririm	65
Arkadaşlarımın çoğu Türkiyelidir	117
Farklı milliyetlerden arkadaşlarım var	163
Türkiyelilerle zaman geçirmiyorum.	11

Literatürde Türkiyeli göçmenlerin kendi içlerine daha kapanık bir tutum sergilediklerine dair çok sayıda araştırma yer almaktadır. Verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır ki Türkiyeli göçmen işçiler genellikle Türkiyeli göçmenlerle zaman geçirmekte ve kendi ulus-ötesi alanında sosyalleşmektedir. Farklı milliyetlerden arkadaşlarının olması esas itibarıyla işyerinin ve üyesi oldukları sendikaların sunduğu bir imkandır. Ancak önemli sayılabilecek bir oranın yalnızca Türkiyeli göçmenler içinde sosyalleştğini belirtmesi de ilgi çekicidir.

Tablo 8. Türkiye'yi Ziyaret Sıklığı Türkiye'yi ziyaret etme sıklığı	Sayı
Uzun zamandır ziyaret etmiyorum	7
1 sefer	149
2 sefer	38
2'den fazla	43

Türkiye kökenli göçmenlerin ulus-ötesi alanının oldukça dinamik, katmanlı ve yoğun özellikler taşıdığı, gündelik yaşamda Türkiye referanslı sosyal, kültürel tutum ve davranışların yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Bu noktada Türkiye'ye fiziki olarak ziyaret etme sıklığı da önemli bir veridir. Türkiyeli göçmen işçiler en azından yılda bir kez izinlerini Türkiye'de geçirmektedir. 2 sefer ve daha fazla gidenler de ciddi bir oran oluşturmaktadır. Türkiye'ye düzenli şekilde giden göçmenler açısından Türkiye'ye dair yaklaşımları somut gözlemlerle de beslenmektedir.

Tablo 9. Türkiye'de Seçimlerde Oy Kullanma Türkiye'de seçimlerde oy kullandınız mı?	Sayı
Evet	100
Hayır	97
Genel Toplam	197

Türkiye'deki siyasi süreçle ilgilenme konusunda önemli bir veri Türkiye'deki seçimler için oy kullanma oranını anlamaktır. Verilen cevap ankete katılanların yarısının oy kullandığını göstermektedir. Ancak ankete katılanların 85'inin Alman vatandaşı olduğu dikkate alındığında Türkiye'de oy kullanma hakkı olup da kullanmayanların oranı oldukça düşüktür. Bu açıdan Türkiye'deki siyasi sürece, en azından oy verme düzeyinde ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Emeklilik Yıllarında Yaşanılması Düşünülen Ülke Emekliliği nerede geçirmeyi düşünüyorsunuz?	Sayı
Almanya'da	24
Türkiye'de	49
Her iki ülkede	130
Genel Toplam	203

Bu soru da aslında ulus-ötesi alanda oluşan kimliğin sürekliliğine işaret etmektedir. Emeklilik yıllarını her iki ülkede geçirmeyi düşünenler nitelikli çoğunluğa denk gelmektedir. Bu soruya cevap verenlerin bir kısmı ayrıca anket soru kağıdına "6 ay Almanya'da, 6 ay Türkiye'de" şeklinde not da düşmüşlerdir.

Tablo 11. Türkiyeli Göçmenlerin Bir Araya Geldiği Bir Kuruma Üyelik Türkiyeli göçmenlerin bir araya geldiği bir kuruma üyelik	Sayı
Evet	66
Hayır	133
Genel Toplam	199

Ankete katılanların yaklaşık üçte birinin Türkiyeli göçmenlerin bir araya geldiği çeşitli kurumlara üyelikleri bulunmaktadır. Bu soruya olumlu cevap verenlerin bir kısmı ayrıca üyesi buldukları kurumun ismini de vermişlerdir. Bunlar genellikle cami dernekleri, Alevi-cemevi dernekleri ve hemşeri dernekleridir. Üyesi olunan kurumdan beklentilere dair aşağıdaki soruya verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır ki Türkiyeli göçmen işçilerin büyük çoğunluğunun takip ettiği göçmen kurumları vardır, ancak herkes doğrudan üyelik kaydını yapmamıştır.

Tablo 12. Üye Olunan Kurumun Özellikleri Üye olduğunuz kurumu nasıl tanımlarsınız	Sayı
Kültürel, sosyal paylaşımlar yapıyor	59
Hemşehrileri bir araya getiriyor	26
Dini inançlara uygun hizmet veriyor	36
Ulusal-millî-etnik değerlerime uygun hizmet veriyor	15

Üyesi olunan kurumun özellikleri ile ilgili olarak sorulan soruya çoklu cevap verme imkanı vardır ve genellikle kültürel, sosyal ve dini konularda hizmet verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 13. Türkiyeli Göçmenlerin Bir Araya Geldiği Kurumdan Beklentiler Türkiyeli kurumdan beklentiler	Sayı
Gündelik yaşamdaki sorunların çözümü	68
Kültürel, sosyal açıdan ailemi ve gençleri bilgilendirmesi	93
Türkiyeli göçmenlerin iç dayanışmasını pekiştirmek	68
Dini inançlara uygun hizmet vermek	57
Gençleri, kültürümüze, değerlere uygun bir ortamda yetiştirmek	74
Alman makamları nezdinde hak ve talepleri savunmak	95

Yine çoklu cevap verme imkanı sunan Türkiyeli kurumdan beklentilerle ilgili soruya verilen cevaplarda kültürel, sosyal, dini değerler konusunda hizmet vermek, gençleri bu değerler ekseninde bilgilendirmek ve iç dayanışmayı-sosyalleşmeyi sağlamak önemli beklentiler arasındadır. En yüksek düzeydeki beklentinin Alman makamları nezdinde göçmenler adına hak ve taleplerde bulunmak olması da ulus-ötesi alanla kamusal alan arasındaki ilişki açısından önemli bir veridir. Bu örgütlenmelerin yalnızca içe dönük beklentilerle oluşmadığını, Alman otoriteleri karşısındaki misyonlarının da oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Alan çalışması makalenin başında öne sürülen kamusal alan ile ulus-ötesi alanın ilişkisi konusunda önemli veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin oluşturdukları ulus-ötesi alanın dinamizmi, çok katmanlılığı, iki ülkeyi aynı anda deneyimleme ve etkileme potansiyeli ve göçmenlerin ulus-ötesi alan içinde inşa ettikleri kimliğin özellikleri kamusal alana katılım düzeylerini de etkilemektedir.

Dört fabrikada ankete katılan işçilerin ulus-ötesi alana dair sorularda benzer cevaplar vermeleri ancak kamusal alana dair sorularda ayrışmasının daha ayrıntılı bir değerlendirmeye ihtiyaç olduğu açıktır. Bu açıdan alan çalışmasının öne çıkan tezlerinden biri Türkiye eksenli kimliksel kutuplaşmanın esas olarak söylemsel düzeyde kendisini ürettiğidir. Türkiye’de söz konusu ayrımların ekonomik, sosyal ve siyasi karşılıkları vardır. Ancak Almanya’da bu yönlü bir ayrımdan bahsetmek mümkün değildir. Bürokrasi ve otoritelerle

ilişkiler, ekonomik kaynaklardan alınan pay, sosyal ve kültürel hayattaki konum, eğitim sisteminin özellikleri, hak ve özgürlükler, siyasi katılım ve temsiliyet konularında Türkiyeli göçmen olma konusunda bir ortaklaşma söz konusudur. Bilhassa işçi sınıfına dahil olanlar için karşılaşılan sorunlar ve sahip olunan haklar arasında fark yoktur. Alan çalışmasının sonuçları da bu durumu sergilemektedir. Alevi-Sünni, Kürt-Türk, seküler-İslamcı gibi ayrışmalar söylemsel düzeyde keskin bir şekilde yaşanmakta, göçmen işçilerin iç gruplaşmalarını ve dayanışmalarını pekiştirmekte, kolektif aidiyeti arttırmaktadır. Öte yandan çalışma ilişkilerindeki konumu ve sosyal imkanlar gündelik yaşamda Alman toplumuna, kurumlarına ve aynı zamanda ulus-ötesi alandan beklentilerine yönelik yaklaşımlarında ortaklaşmayı da sağlamaktadır. Bu açıdan söylemsel düzeydeki kutuplaşmaya ve tepkiselliğe karşın işçilerin yaşam standartları, göçmen kurumlarından beklentileri, sendikalara yaklaşımı, Alman toplumuna bakış açısı gibi temel konularda ortak bir yaklaşım içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Türkiyeli göçmenlerin kutuplaşması elbette Türkiye odaklıdır ancak ulus-ötesi alan dahilinde yeniden üretilmektedir, bu açıdan Türkiye'nin bir kopyası değildir, kendine has özelliklere sahiptir. Bunun bir sebebi Almanya'nın demokratik sistemi içinde, Türkiye'nin dışında olmanın verdiği güvenle insanların düşüncelerini daha açık, keskin ve radikal olarak sunması daha kolaydır, ancak bu tek başına bir neden değildir, ifade ve örgütlenme özgürlüğü illaki kutuplaşmaya yol açacak diye bir şart yoktur. Bu açıdan birinci önerme Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanına devletlerin, hükümetlerin, siyasi partilerin ve bağlantılı kuruluşların yoğun müdahaleleridir. Hem Alman hem de Türk otoriteleri Türkiyeli göçmenlerin örgütlenme süreçlerine düzenli olarak müdahil olmaktadır. Çeşitli yollarla, örneğin projeler üzerinden finansal destek sunarak, belirli konularda çalışma yapan kuruluşlara teşvikler vererek ulus-ötesi alanın yeniden şekillenmesine otoriteler tarafından düzenli olarak müdahalede bulunmaktadır. Her iki devletin bu yönde din ve kimlik düzeyinde çalışmalar yapan kuruluşları finanse ettiği bilinmektedir. (Abadan-Unat, 2007) Buna yoğun bir medya faaliyeti de eşlik etmektedir. Elbette Türkiyeli göçmenlerin ciddi bir oy potansiyeline sahip olması Türkiye'deki seçimlere katılan siyasi partilerin Almanya'da örgütlenme çalışmalarına kaynak ayırmalarına neden olmuştur ve potansiyel oyu konsolide etmenin en uygun ve ekonomik yolunun Türkiye odaklı kutuplaşmayı göçmen topluluklar dahilinde yeniden üretmek olduğu açıktır.

Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının tarihsel oluşum sürecinde Türkiyeli misafir işçilerin 1970'lerden itibaren kendi yaşam-alanlarını oluşturma amacıyla devletlerden bağımsız şekilde, tabana dayalı bir çalışmayla ulus-ötesi alanlarını oluşturduklarına değinilmiş ve Habermas'ın burjuva kamusal alanın doğuşuna dair tespitleriyle uyum içinde olduğu savunulmuştur.

Ancak zaman içinde yine Habermas'ın bahsini ettiği burjuva kamusal alanın gerileyişine benzer şekilde otoritelerin müdahaleleriyle kamusal alanın eleştirel ve eşitlikçi siyasi özünün gerilemesinin ulus-ötesi alan için de yaşandığı savunulabilir. Bu açıdan göçmenlerin ulus-ötesi alanının denetim altına alınması ve yönlendirilmesi her iki devlet açısından önem verilen bir konudur.

Kurumsal çıkarların, finansal kaynakların ve kişisel hesapların iç içe geçtiği bir ortamda bu kutuplaşmanın işyerlerine taşınması doğaldır. Aynı işyerinde, aynı koşullarda çalışan, benzer koşullarda yaşayan ve birçok ortak sorunu olan Türkiyeli göçmen işçilerinin hem kendi içinde özgün sorunlarda, hem diğer göçmenlerle paylaştıkları sorunlarda hem de işyerindeki tüm işçilerle ortak olarak paylaştıkları sorunlarda birlikte hareket etmelerinin önünde ulus-ötesi alanda yaşanan gündemler bir engel halini alabilmektedir. Bu yalnızca işyeri temelinde açığa çıkmamaktadır. İlk önermede bahsi edilen devletlerin ve bağlı otoritelerin bu alana yaptıkları yatırımlar açısından da etkisi olmaktadır. Alman otoritelerinin kimlik temelli, genellikle de dini kurumlara verdiği proje destekleri sayesinde Türkiyeli göçmen işçilerin iç kutuplaşmalarının yeniden üretilmesine katkı sunulurken Almanya'nın en büyük göçmen topluluklarından olan Türkiye kökenli göçmenler Alman otoritelerinden taleplerini arka plana itebilmektedir. Dolayısıyla klasik bir yöntem olarak böl-parçala-yönet politikası Türkiyeli göçmen işçilerin kendi içlerinde bölünmelerini ve yaşadıkları-çalıştıkları ülkenin otoritelerinden daha fazla hak taleplerini azaltmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan Türk otoriteleri açısından da kendisinin yönlendirebildiği, lobi faaliyetleri için mobilize edebildiği, oy devşirebildiği bir kitle korunmaktadır.

Bir diğer önerme ise Ford fabrikasındaki daha olumlu bakış açısı ile ilgilidir. Sendikanın yerel örgütlenmesinin göçmen işçilerin örgütlenmesine verdiği önem, göçmen işçilerin örgütlenmeye olumlu yaklaşımı, bu süreci destekleyen siyasal örgütlenmelerin varlığı ve firma yönetiminin engelleyici bir tutum almaması göçmen işçilerin işyerindeki sürece katılımını ve temsiliyetini arttırmaktadır. Kamusal alanın niteliği ve sunduğu imkanlar göçmen işçinin kendisini görünür kılması için uygun şartlar sunmaktadır. Bu, aynı zamanda Alman toplumuna uyum sağlaması, Alman işçilerle ve diğer göçmen işçilerle arkadaşlık kurması, çocuklarının eğitimi için daha uygun şartlar bulması gibi çeşitli olanakları da sunmaktadır. Ford fabrikasında ankete katılan işçilerin ulus-ötesi alana dair yaklaşımları diğer fabrikadaki işçilerle benzerdir. Ford'daki kamusal alana dair bakış açıları ise Türkiye referanslı kutuplaşma temelli bir ayrım yoktur. Alevi-Sünni, Türk-Kürt, seküler-muhafazakar işçiler benzeri yaklaşımı sergilemişler ancak sendika, sendikanın sunduğu kamusal alan ve Alman toplumuyla ilişkiler konularında daha olumlu cevaplar vermişlerdir.

Kamusal alanın niteliği göçmen işçinin temsiliyetini ve katılımını doğrudan etkilemektedir. Göçmen işçinin kamusal alandaki görünürlüğü, kendisini birey olarak sunması, taleplerini ve kanaatlerini paylaşması aynı zamanda yerli nüfusu ve diğer göçmen topluluklarını tanımaması, onlar hakkında kanaate varmasını ve ortak hareket etme imkanlarını sorgulamasını sağlamaktadır. Kamusal alanın sunduğu temsiliyet ve katılım imkanı göçmen işçi açısından vatandaşlık sürecinin başlamasından çok daha önce toplumsal yaşamda yer alma imkanı sunmaktadır. Vatandaş olamadığı için belediye başkanını seçemeyen göçmen işçi binlerce işçinin çalıştığı bir işyerindeki tüm işçilerin temsilcisi olma imkanına kavuşmakta ve firma yetkilileriyle müzakereler yapabilmektedir veya seçimler üzerinden siyasal yaşama katılmayan bir göçmen işçi sendikal yapı içinde yükselerek, örneğin eyalet başkanı seçilerek söz konusu eyaletteki tüm işçi sınıfı adına konuşma imkanına kavuşabilmektedir.

Dolayısıyla sendikalar ve işyeri konseyleri işyeri temelinde göçmen işçiye bir yaşam-alanı sunmaktadır. Göçmen işçinin ulus-ötesi alanını inşa süreci de aslında yaşam-alanı oluşturma amacını içermektedir. Sendikanın sunduğu kamusal alan bu süreci pekiştirmekte ve Alman toplumuyla ortak hareket etme imkanını sunmaktadır. Bu açıdan göçmen işçinin entegrasyonu sürecini de desteklemektedir. Alan çalışmasının verileri de göstermektedir ki Ford fabrikasında sendikanın örgütlülük gücü, işyeri konseyi ile kurduğu uyumlu ilişki, yerel şubenin göçmen işçilerin temsiliyetine verdiği özel önem ve firmanın sunduğu imkanlar bir araya geldiğinde göçmen işçinin kendisini daha fazla temsil ettiği, kamusal alana daha fazla katılım gösterdiği ve bunun sonucunda Alman toplumuna ve demokratik yaşama daha olumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

Sonuç

Bu araştırma Almanya’da Türkiyeli göçmen işçilerin kamusal yaşama katılım süreçlerini incelemekte ve göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi sosyal alanıyla yerli işçilerle paylaştığı kamusal alan arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu değerlendirmektedir.

Makalede göçmen işçiler açısından kamusal alan ile kendi ulus-ötesi alanlarına dair verilerin çakıştığı bir mekan olarak işyerleri seçilmiştir. İşyerleri hem yerli hem de farklı kökenlere sahip göçmen işçilerin bir arada çalıştığı, yaşamlarının önemli bir kısmını paylaştıkları ve birbirleri hakkında gözlem ve kanaatleri geliştirebildikleri mekanlardır. İşyerleri aynı zamanda çeşitli istihdam biçimlerine karşın farklı milliyetlerden ve inançlardan çalışanların sosyo-ekonomik açıdan birbirine yakın koşullara sahip olduğu mekanlar olduğu için de yerli-göçmen ilişkileri açısından özgün veriler sunmaktadır.

Kamusal alan ile ulus-ötesi alanın özelliklerinin bir araya geldiği ortak alanı sunan kurumlar işçileri temsil etme amacıyla kurulu bulunan işyeri temelli sosyal örgütlenmelerdir, yani iş yeri konseyleri ve sendikalar. Almanya'da bu kurumların işyerlerindeki konumu açısından sahip oldukları özgünlük işyeri temelinde canlı, dinamik ve sürekli bir kamusal alanın oluşumunu mümkün kılmaktadır. Almanya'da çalışma ilişkilerinde hakim olan “birlikte yönetim”, “sosyal diyalog” ve “işyeri demokrasisi” kavramları yasalarla güvence altına alınmış ve uygun kurumsallaşmayı şart koşmuştur. Dolayısıyla Alman endüstriyel ilişkilerinin kendine özgü özellikleri sayesinde çalışanlar sahip oldukları haklardan yararlanmak için işyeri konseyleri ve sendika üzerinden yoğun bir diyalog, temsiliyet ve katılım imkanına kavuşmakta ve canlı bir demokratik alana sahip olmaktadır.

Göçmenlerin işyerlerinde çalışmaya başlamalarıyla beraber sendikaya üye olabilmesi ve 6 ay çalıştıktan sonra işyeri konseylerinde seçme ve seçilme hakkına sahip olması göçmen işçiler açısından vatandaşlık süreçleri başlamadan çok daha önce ev sahibi ülkedeki demokratik mekanizmalara katılabilmesini ve kendisini temsil edebilmesini sağlamaktadır. Göçmen işçiler günün önemli bir kısmını geçirdikleri ve yaşamlarını idame ettirdikleri işyerlerinde çalışan olmaktan kaynaklı hak ve taleplerini bu kurumların sunduğu kamusal alan üzerinden dile getirirken aynı zamanda yerli işçilerle, diğer ülkelerden gelen göçmen işçilerle ve aynı ülkeden gelen göçmen işçilerle düzenli sosyal ilişkiler kurabilmektedir. Türkiyeli göçmen işçiler açısından bu çeşitlilikte bir kamusal alanda yerli işçilerle ve diğer göçmen topluluklarından işçilerle sosyal ilişkiler kurabileceği farklı alternatiflerin oldukça az olduğu iddia edilebilir. Söz konusu örgütlenmelerin yasalara dayanan yaptırım gücüne sahip olması ise göçmenin yalnızca temsil ve katılımı açısından değil kamusal alanın önemli bir niteliği olan eleştirel gücünün siyasi otoriteleri hesap verir konuma getirmesi açısından da önemlidir. Bir göçmen işçi vatandaş olmasa dahi sendika ve işyeri konseyindeki konumu sayesinde hem sermaye temsilcileri hem de siyasi otoriteler nezdinde hesap sorma, taleplerini iletme ve bunlar için mücadele etme imkanına sahip olmaktadır. Tüm bu özellikler kamusal alana katılım ve ulus-ötesi alanla kamusal alan arasındaki ilişkiyi anlamada işyerlerine ve çalışmaya odaklanmanın önemini ortaya sermektedir.

Demokrasi teorilerinin önemli kavramlarından olan kamusal alan ile göç çalışmalarında göçmen ağlarını merkezine alan ulus-ötesi alanın birlikte değerlendirmesi her iki teorik yaklaşımı da güçlendirecek bir imkan sunmaktadır. Bunun bir yönü göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanının özelliklerinin ve gündemlerinin kamusal alanı etkilemesi ve her iki alan arasında sürekli bir etkileşimin olmasıdır. İkinci yönü ise ulus-ötesi alanın bazı özelliklerinin kamusal alan niteliği göstermesi ve belirli açılardan ulus-ötesi alanın bir kamusal alan hüviyetinde açığa çıkmasıdır, bu açıdan iki kamusal

alanın çakıştığı bir mekandaki toplumsal ilişkilerin incelenmesi daha derinlikli sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N.(2007), "Türk Dış Göçünün Aşamaları. 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara", *Kökler ve YollarTürkiye'de Göç Süreçleri*. ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul
- Akalın, A.(2012) "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri", *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*, Ed.S Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akgönül, S.(2008) "Din, Çok Bağımlılık ve Kimlik Korkusu Ekseninde Fransa Türkleri", *Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, Ed. Didem Danış ve Verda İrtiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Dacheux, E.(2012. "Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı", *Kamusal Alan*, Ed. Eric Dacheux. Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Faist, T.: 1998) "Transnational Social Spaces Out of International Migration: Evolution, Significance and Future prospects". *European Journal of Sociology*, 39/2. Cambridge University Press, Cambridge.
- Finlayson, J. G.(2005) *Habermas A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Fraser, N.(2014) "Transnationalizing the Public Sphere, on the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World", *Transnationalizing the Public Sphere*, ed. By Kate Nash. Polity Press. Cambridge.
- Goode, L.(2015) *Jürgen Habermas Democracy and the Public Sphere*. Modern European Thinkers. Pluto Press, London.
- Göker, G.(2015) *Göç, Kimlik, Aidiyet Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*. Literatürk Academia Yayınları., İstanbul.
- Habermas, J.(2014) *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- İçduygu A.; Şenay, B.(2006) *Making Citizenship and Instrument for Empowering Migrants*. Forum 2006 Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe.
- Johnson, P.(2006) *Habermas: Rescuing the Public Sphere*. Routledge, Abingdon.
- Jurgens, J.(2001) "Shifting Spaces Complex identities in Turkish-German Migration", *New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-First Century*, ed. Ludger Pries, Routledge, Abingdon.
- Nash, K.(2014) "Introduction", *Transnationalizing the Public Sphere*, ed. By Kate Nash. Polity Press, Cambridge
- Onat, N.(2013) *Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları*, Durakistanbul Yayınları, İstanbul
- Öner, A. Ş.(2012) "Göç Çalışmasında Temel Kavramlar", *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*,

Ed. S Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları, İstanbul

Pries, L.(2001) "The Approach of Transnational Social Spaces, Responding to New Configurations of the Social and the Spatial" *New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty First Century*, ed. Ludger Pries, Routledge, Abingdon.

Şenay, B.(2010) "Uluslararası Toplumsal Alanlar, Uluslararası Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği". *Türkiye'de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler*, ed. R. O. Dönmez, P. Enneli ve N. Altuntaş. Say Yayınları. İstanbul

Ek 1: Mülakatlar ve Odak Grup Görüşmeleri

Cem Şentürk ile mülakat, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, 28 Ocak 2016, Essen

Ford fabrikası odak grup toplantısı, Köln, 26.01.2016

Halil Balta ile röportaj, IG Metall yöneticisi, 09.12.2013, İstanbul

Mercedes fabrikası odak grup toplantısı, 28.01.2016, Düsseldorf

Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf

Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.